

MARKAZIY OSIYODA ZARDUSHTIYLIK DAVRIDA JAMOAVIY URF-ODAT VA MAROSIMLAR.

Jumayeva Muattar Zohid qizi

Tarix va yuridik fakulteti “Buxoro tarixi va arxeologiya” kafedrası magistranti

Ijtimoiy gumanitar sohalar yo’nalishi

Telefon: 93 456 34 84

<https://doi.org/10.5281/zenodo.8418648>

Annotatsiya. Ushbu maqolada zardushtiylar tomonidan o’tkazilgan bayram va marosimlar, dafn marosimlari va hozirgi kunda ham xalqimiz orasida saqlanib qolgan zardushtiylik urf-odatlar haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Sidrapushlik, logamzodan, kamarbastan, Vendidod, Avesto, Navro’z, Mehrjon, Gohlar.

ОБЩИННЫЕ ОБЫЧАИ И ЦЕРЕМОНИИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В ЗРОАСТИЙСКИЙ ПЕРИОД.

Аннотация. В данной статье рассказывается о зороастрийских праздниках и обрядах, погребальных обрядах, а также зороастрийских традициях, которые и сегодня сохраняются среди нашего народа.

Ключевые слова: Сидрапушлик, логамзодан, камарбастан, Вендидод, Авеста, Навруз, Мехржан, Голар.

COMMUNITY CUSTOMS AND CEREMONIES IN CENTRAL ASIA IN THE ZOROASTIAN PERIOD.

Abstract. This article talks about Zoroastrian holidays and rituals, funeral rites, and Zoroastrian traditions that are still preserved among our people today.

Key words: Sidrapushlik, logamzodan, kamarbastan, Vendidod, Avesta, Navroz, Mehrjan, Gohlar.

Urf-odat va an’analar jamiyat hayotida muhim o’ringa ega. Urf-odat va marosimlar qadimdan jamiyat a’zolarining ijtimoiy xulqini boshqarishda, ularni jipslashtirishda muhim ahamiyatga ega bo’lib kelgan. Hozirgi kunda ham mamlakatimizning ayrim hududlarida zardushtiylikdan qolgan urf-odat va marosimlar davom etib kelmoqda.

Zardushtiylar bir necha asrlar davomida ruhoniylar kuzatuv ostida o’zlarining urf-odat va marosimlarini shakllantirganlar. Hozirgacha zardushtiylik marosimlari va uning bugungi kundagi izlari tadqiqotchilar tomonidan juda kam o’rganilgan.

Zardushtiylar tomonidan o’tkazilgan yil fasllari bilan bog’liq bayramlar, Navro’z va Mehrjon bayramlari, turli duolarni aytish va poklanish marosimlari, o’smirlarni zardushtiylikka qabul qilish (ya’ni “sidrapushlik” — oq libos kiyib, belbog’ bog’lash) va boshqa qator tantanalar zardushtiylikda muhim rol o’ynagan. Bundan tashqari, zardushtiylarda nikoh marosimi, bola tug’ilishi va dafn marosimlari ham mavjud bo’lib, bularda asosan yaqin qarindoshlar, shahar va qishloqlarning hurmatli kishilari hamda ruhoniylar ishtirokida o’tkazilgan.

Zardushtiylik marosimlari sirasiga kundalik ibodat ham kirgan. Xar bir zardushtiy farzandi yetti yoshdan boshlab ba’zi bir duolarni yodlab, o’z dini ruhida tarbiyalangan. Jamiki qavm-qabilalar orasida “logamzodan” (otga suvlik; solish), “zin zadan” (otni egarlash), “kamarbastan” odatiga qat’iy amal qilingan. Masalan, chorvachilik bilan shug’ullanuvchi qavmlarda qizlarga

yungdan ip yigirish, urchuq va charxda ishlash, matolar to'qish, liboslar tikish o'rgatilgan, o'g'il bolalar esa mol boqish, urchitish va tug'dirish, tuya, otlarni parvarishlash, ularni boshqara olish, yaylovlarda suruvni o'tlatish, chorvani yirtqich hayvonlar va qaroqchilardan himoya qilish, o'ttiz ikki harbiy hunarni bilishi majburiy bo'lgan. Ana shundan so'ng o'smirlar o'n besh yoshdan boshlab "logamzodan" va "zin zadan" imtihonidan o'tishgan¹.

Zardushtiyalarda jasadni dafn etish ham o'ziga xos tarzda amalga oshirilgan. Zardushtiyalar jasadni yerga ko'mishmagan. Zardushtiyalarning jasadni to'g'ridan to'g'ri yerga ko'mmaganliklarining sababi birinchidan, odam jasadini harom deb bilganliklarida bo'lsa, ikkinchidan, jasadga kirib olgan Nasalar zardushtiyalar uchun muqaddas hisoblangan Yerga zarar yetkazadi, degan tushunchadan kelib chiqqan.

Zardushtiyalar o'lgan kishining jasadini maxsus ko'tarmaga olib borayotganda eng oldinda itni yetaklab borganlar. Maxsus itlar va o'laksaxo'r qushlar jasadni suyagigacha yeb bo'lmaganlaricha dahmada saqlaganlar. Undan so'nggina o'lgan kishining suyaklarini maxsus idishlar — sopoldan qilingan ossuriy (ostadon)larga solishib, maxsus bostirmalarda saqlaganlar².

"Vendidod"da bayon qilinishicha, marhumlarga tegib makruh bo'lgan kiyimlarni quyosh nurida poklash lozim bo'lgan. Marosimiy "makruh" bo'lgan uyni poklash uchun esa "Avesto" "Goh"larini uch marotaba o'qish lozim bo'lgan.

Namangan viloyatining Kosonsoy, Chust, Pop, Yangiqo'rg'on tumanlarida dafn marosi vaqtida marhumni qabristonga olib borishda ishlatilgan ko'rpa, yostiq, ko'rpacha, palak kabi narsalar qabristondan qaytib kelinganidan so'ng bir kecha-kunduz yulduz ko'rsin deb tashqariga osib qo'yilgan.

Toshkent viloyati va Toshkent shahrida esa marhumni qabristonga olib borishda ishlatilgan ko'rpa, ko'rpachalar bilan birga marhumning kiyimlari ham yulduz ko'rsin deb tashqariga yoyilgan. Biz bunda osmon yoritgichlari — oy, yulduz va quyoshning poklovchilik xususiyatiga bo'lgan ishonchni kuzatamiz. Qolaversa, bu odat ham qaysidir ma'noda zardushtiylik an'analari izlaridan bo'lsa kerak.

Zardushtiyalarning dafn marosimlarida ruhoniylar va marhumning qarindoshlari uch kecha-kunduz davomida zardushtiyalarning maxsus duolarini o'qib turganlar. Marosimlar davomida suv ichish va ovqatlanish man etilgan. To'rtinchi kun boshlanishi bilan, o'likning ruhi narigi dunyoga uchib ketganidan so'ng murda shahar, qishloq, qo'rgonlaridan chetdagi tepalik yoki tog'-u toshlarga chiqarib, ochiq qo'yilgan³.

Zardushtiylikdagi ko'plab marosimlarning odatlari xalqimizning turmush tarzida bugungi kungacha saqlanib qolgan. Jumladan, dehqonlarimizning hayoti, mehnati va hosilni yig'ish bilan bog'liq holda o'tkaziladigan bayramlarning ko'pchiligi bevosita zardushtiylik an'analari bilan bog'liqdir. Xalqimiz dehqonlar yerga urug' qadash munosabati bilan "Dalaga qo'sh chiqarish", "Shoxmoy", "Ekin sayli", "Qo'sh oshi" nomlari bilan yuritiluvchi maxsus marosimlarni o'tkazgan.

Hosilni yig'ib olishda esa g'allakorlar tomonidan "Ona bug'doy", "Xirmon to'yi", "Hosil bayrami" kabi tantanalar o'tkazilgan. "Ona bug'doy" marosimida oxirgi tutam bug'doy "Ona bug'doy" deb atalib, uni o'rib olinganidan so'ng, maxsus tutamni xonadonga eltib, uyning to'riga

¹ Ashirov A "Avesto"dan meros marosimlar-T.;2001. 6-bet

² Qoraboyev U, Soatov G' O'zbekiston madaniyati-T.; 2001. 53-bet

³ Ashirov A "Avesto"dan meros marosimlar-T.;2001. 20-bet

osib qo'yganlar va bahorgacha avaylab saqlaganlar. Bahorda uning bir qismidan non (patir) yopilib, dalaga don sepishga chiqqan dehqonlarga ulashib beriladi, qolgan qismidan esa urug'lik don sifatida foydalaniladi. G'allakorlar "Ona bug'doy"dan tayyorlangan nonni yeb: "Bu yil ham hosil mo'l-ko'l bo'lsin, "Ona bug'doy" o'zi qo'llasin, Bobo dehqon madadkor bo'lsin!" deya duo qiladilar va qolgan donni birinchi urug'lik sifatida sepadilar.

Zardushtiylikning barcha marosimlari, jumladan, Navro'z, Mehrjon bayramlarida ona zaminga, dehqonchilik, chorvachilik va vatanga bo'lgan muhabbat ruhi, ayniqsa, ulkan qudrat bilan yaqqol ko'rinadi. Navro'zning kelib chiqishi haqida ko'plab rivoyatlar va afsonalar mavjud. Jumladan, zardushtiyar davridagi ba'zi bir tushunchalarga qaraganda, ezgulik ilohi Ahuramazda bahor yozda, yomonlik ilohi Ahriman kuzda va qishda hukmdorlik qilar emish.

Bahorning birinchi kunini yaxshilik xudosi yomonlik xudosi ustidan g'alaba qozongan muqaddas sana deb uni bayram qilishgan. Boshqa qadimiy afsonaga qaraganda, Odam ato va Momo havo uchrashgan kun "Navro'z bayrami" deb tan olingan emish. Bugungi kunda Navro'z bayrami bundan 3,5—4 ming yil burun bizning o'lkamizda paydo bo'lganligi ilmiy nuqtai nazardan isbotlangan. "Navro'z"ning yuzaga kelishi har tomonlama ilmiy asoslangan koinot va tabiat qonuniyatlari, ya'ni Quyoshning hamal burjiga kirishi, kecha va kunduzning vaqt jihatidan barobarlashishi, kunduzning uzaya boshlashi, tabiatda jonlanishning boshlanishi, bahorning kelishi bilan bog'liqdir.

Qolaversa, zardushtiyarlarda boychechakning chiqishi, lolaqizg'aldoqlarning ochilishi, bodomning gullashi, umuman bahor bilan tabiatning go'zallashib borishi — ezgulik ruhining tantanasi bilan ularning har biri katta shodiyonalarga sabab bo'lgan⁴.

Folklyorshunos To'ra Mirzayevning yozishicha, "Navro'z haqidagi tarixiy ma'lumotlar davrlar o'tishi bilan turli o'zgarishlarga uchrab, afsonayu rivoyatlar qobig'iga o'ralgan holda bizning kunlarga yetib kelgan. Ana shunday afsonalarning aksariyati Navro'zning vujudga kelishini afsonaviy Jamshid nomi bilan bog'laydi". Shunday afsonalardan biriga ko'ra Jamshid Mozandaron o'rmonida tovushqon ovlab yurgan paytda, bir sehrli ilonni ko'rib kamondan o'q uzibdi. Ilon bir qoyatoshning ostidagi kovakka kirib, ko'zdan g'oyib bo'libdi.

Jamshid kamondan uzilgan o'q esa toshga tegibdida, toshdan uchqun chiqib quruq xascho'plarning ustiga tushib yona boshlabdi. Shu damgacha olov nimaligini bilmagan odamlar bu mo'jizadan lol qolib, darhol olovga sajda qilibdilar. Shundan beri odamlar olovni muqaddas bilib, uni o'chirmaslikka harakat qilishibdi. Jamshid olovni kashf etgan kunni esa yangi kun, ya'ni Navro'z sifatida bayram qiladigan bo'libdilar⁵.

Zardushtiylik dini qadimda o'tmish ajdodlarimizning hayotidagi asosiy diniy e'tiqodlardan biri bo'lishi bilan birga islom dini kirib kelgandan keyin xalqimizning turmush-tarzida ham o'z izlarini saqlab qolgan va hattoki xalqimizning bugungi kundagi oila-turmush marosimlarida ham tatbiq etilib kelmoqda.

Bajarilayotgan marosim va urf-odatlarida zardushtiylik izlari islomiy marosimlar bilan birgalikda sinkretik tarzda, boshqacha aytganda, zardushtiylik marosimlari bilan an'ana va urf-odatlarining izlari avlodlardan avlodlarga odat tariqasida saqlanib kelmoqda.

⁴ Ashirov A "Avesto"dan meros marosimlar-T.;2001. 11-bet

⁵ Qilichev R, Qilichev F Markaziy Osiyo zardushtiylik davrida-T.;2016. 116-bet

Xullas, zardushtiylik e'tiqodining o'zbek xalqi turmush tarzidagi izlarini tadqiq qilish natijasida zardushtiylik o'tmish ajdodlarimizning e'tiqodiy qarashlari tizimida asosiy o'rinlardan birini egallaganligiga va azaldan bizning zaminimizda vujudga kelganligiga yana bir bor amin bo'ldik.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, zardushtiylik dini bilan bog'liq bo'lgan qadimiy marosim, urf-odat va bayramlarimiz ajdodlarimizning tabiiy ehtiyojlari zaminida paydo bo'lgan. Shu boisdan ham ular tabiat bilan uzviy bog'liq va har biri mednat jarayoni hamda turmushning muhim voqealariga bag'ishlangan.

REFERENCES

1. Авесто. Ахурамазда қасидаси. А. Маҳкам таржимаси. Санъат, 1991
2. Ashirov A "Avesto"dan meros marosimlar-T.;2001.
3. Qoraboyev U, Soatov G' O'zbekiston madaniyati-T.; 2001.
4. Qilichev R, Qilichev F Markaziy Osiyo zardushtiylik davrida-T.;2016.